

Dîvânu Lüğâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler

Handiadyoins In Vocabulary Of Dîvânu Lugât Al-Turk

Bilal AKTAN*

ÖZET

Türk diliyle ilgili ilk Türk sözlüğü olan *Dîvânu Lüğâti't-Türk* (DLT), bize Karahanlı döneminin söz varlığı hakkında büyük ölçüde bilgi vermektedir. Bir dilin gerçek söz varlığını, yalnızca sözlüksel unsur olan isim ve fiiller oluşturmaz; o dile ait birleşik kelimeler, ikilemeler, deyim ve atasözü gibi kalıp sözler, terimler vb. anlatım kalıplarının hepsi birlikte oluşturur. Onun için bu çalışmada, dilbilgisinin daha çok söz dizimi bölümünü ilgilendiren DLT'deki ikileme konusu ele alınmıştır. DLT'de en çok eş anlamlı ikileme kullanılmıştır. DLT'nin gerçek söz varlığına katkı yapan ikilemenin sayısı 157'dir.

ANAHTAR KELİMELELER

Dîvânu Lüğâti't-Türk (DLT), söz varlığı, ikilemeler.

ABSTRACT

Dîvânu Lugâti't-Turk (DLT), which is the first dictionary regarding Turkish language, informs us substantially about the vocabulary of the Karakhanlı period. The original vocabulary of a language is not constituted just by the nouns and verbs that are the lexical elements, however; it is also formed by all the compound words, handiadyoins, patterns such as idioms and proverbs, terms, etc. that belongs to that language. Therefore, in this study, the issue of handiadyoins in the DLT that is concerned mostly with the syntax of the grammar is discussed. In DLT, handiadyoins in the type of hendiadyoin are mostly used. The number of handiadyoins, which contributes to the original vocabulary is 157.

KEY WORDS

Dîvânu Lugâti't-Turk (DLT), vocabulary, handiadyoins.

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Söz diziminin değindiği ana konularından biri “kelime grupları”, kelime gruplarından biri de ikilemelerdir. “Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesine” (Korkmaz 1992: 82) ikileme denir. “İkileme” (İng. hendiadyoin) için “yineleme, tekrar grubu” terimleri de kullanılır. İkilemeyi oluşturan kelimelerin en önemli özellikleri ses benzerliğine sahip olmalarıdır. Ses benzerlikleri; ilgili kelimelerin önünde, sonunda veya ortasında bulunabilir. İkilemelerin en önemli görevleri, anlamı kuvvetlendirmek, anlama çokluk ve beraberlik bakımından katkı sağlamaktır. Özellikle isimler, sıfatlar, zarf-filler ikileme kurmaya çok daha elverişlidir. (Özkan 2000: 572) Grup içindeki vurguları eşit olan Türkçe ikilemeler konusunda bugüne kadar yurt içinde ve yurt dışında pek çok inceleme yapılmıştır¹. İnceleme sahiplerinden V. Hatiboğlu, ikilemeler hakkında özetle şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“İkileme, Türkçenin bilinenden çok daha önemli bir özelliğidir. Türkçede ikileme konusu o kadar yaygın, örnekleri o kadar çoktur ki başka dillere bakarak, olayın ayrıca ele alınmasından, inceden inceye bütün örnekleriyle saptanmasından vazgeçilemez. Çünkü ikileme olayı, yapı bakımından Türkçenin temellerine kadar inen bir özelliktir. Türkçenin yapısı başlı başına ele alınınca ikileme olayının önemi ortaya çıkar. İkileme Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. İkileme Türkçenin yüzyıllar boyunca ilişki hâlinde bulunduğu Sanskritçe, Farsça, Arapça, Fransızca gibi dillerde az bulunan bir özelliktir.” (Hatiboğlu 1979: 9)

Türk dilinin en eski yazılı kaynaklarından beri ikilemelere önemli ölçüde yer verilmiştir. *Dvânu Lüğâti't-Türk Tercümesi* (DLT)'nde (Atalay 1998-1999) 3477 fiil, 5147 isim yahut edat olmak üzere toplam 8624 madde başı kelime (Haceminođlu 1996: 2) bulunmaktadır. Ancak DLT'deki söz varlığının 8624 ile sınırlı olduğu düşünülmemelidir, çünkü gerçekte, “bir dilin söz varlığı denince,

¹ Bugüne kadar Türkçedeki ikilemeler konusunda yapılan çalışmaların bir kısmı:

Karl Foy, “Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hediadyoin und die Wortfolge *ana baba*, Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen” (MSOS), c. II, s. 105-136, 1899, Berlin; Saadet Çađatay, “Uygurcada Hediadyoinler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, s. 97-145, İstanbul, 1940-1941; Osman Nedim Tuna, “Türkçede Tekrarlar”, *İstanbul Üniversitesi TDED*, c. III/3-4, s. 429-447, İstanbul, 1948; Hasan Eren, “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair”, *AÜDTCF Dergisi*, c.VII, sayı: 2, s. 283-286, Ankara, 1949; H. Marchand, Alliteration, Ablaut und Reim in der Turkischen Zwillingsformen, *Oriens Dergisi*, c. V, s. 60-69, 1952; Leiden, 1952; M. Ali Ađakay, İkizlemeler Üzerine, *Türk Dili*, c. II, sayı: 16, s. 189-191, Ankara, 1953; Ađakay, İkizlemeler Üzerine, *Türk Dili*, c. II, sayı: 17, s. 268-271, 1953, Ankara. (Bk. Hatiboğlu, 1971: 10, dip not)

yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütün” (Aksan 1996: 7) anlaşılmalıdır. Bu durumda, DLT’deki söz varlığını oluşturan unsurlar arasındaki çeşitli anlatım kalıpları da dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla bu kalıplaşmış sözler içinde yer alan ikilemelerin de ayrıca incelenmesi gerekir.

Eserinde ikilemelere de değinen Kaşgarlı Mahmud, bu konuda şu açıklamaları yapmaktadır:

“Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir. Türklerin birisi asıl ve kök, öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Hâlbuki öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi Türkler² bir şeyi bir şeye kattıkları zaman ‘kattı kardı’ derler. Burada kök olan ‘kattı’dır, ‘kardı’ kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyle bir şeyi karıştırdıkları zaman kardı deyip asıl olanı bırakırlar. Yine böyle, Türkler ‘edhgü yawlak’ derler, ‘iyi kötü’ demektir. Edhgü ‘iyi’, yawlak ‘yavuz, kötü’ anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar, tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak kullanırlar.” (Atalay -I 1998: 462)

Kaşgarlı Mahmud’un bu açıklamalarından, anlatımda ikilemelere yer vermenin, eskiden beri özellikle Oğuzların dışındaki Türk boyları tarafından başvurulan önemli bir anlatım özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Türk dilinin en önemli ve en eski yazılı kaynaklarından olan Orhun Yazıtlarında bolca kullanılan ikilemeler de bunu kanıtlamaktadır:

altun kümüş (KT K 11), arqış tirkış ‘kervanlar’ (KT G 8), at kü ‘ad va ün, ad ve san’ (KT D 25), bağlär bodun ‘beyler ve halk’ (KT G 10), äb barq ‘ev bark’ (BK D 32), kız qoduz ‘kızlar ve kadınlar’ (T 48), küñ kul ‘cariye ve erkek köle’ (KT D 20), qurt qonuz ‘börtü böcek’ (T 28-29), yabız yablaq ‘sefil perişan’ (KT D 26), yoq çıgany ‘yok yoksul’ (KT G 10), adrıl- säçlin- ‘ayrılmak ve seçilmek (ölmek) (Kızıl Çıra I 2), içik- yükiin- ‘bağımlı olmak ve baş eğmek’ (T 28), it-yarat- ‘düzenlemek ve yaratmak’ (BK K 9), öl- yit- ‘ölmek ve kaybolup gitmek’ (KT D 27), yañıl- yazıl- ‘yanılmak ve yoldan çıkmak’ (BK D 16) vb. (Tekin 2003: 194-195).

² Kaşgarlı Mahmud “Türkler” demekle, Karahanlı devlet yönetiminde en etkili unsur olan Hakanıye / Hakanlılar’ı kastetmiş olmalıdır, çünkü Kaşgarlı, Türkçenin en açık ve tatlı şeklini Hakanlıların konuştuğunu belirtir. Hakanlıların dillerini asıl Türkçe; Oğuz, Kıpçak, Kırgız, Yağma, Çiğil, Toxsı, Ugrak, Çaruk, Başkırt vb. boyların dillerini ise asıl Türk saydığı Hakanıye/ Karahanlı dilinin belki de ağızları/ lehçeleri saymış olmalıdır. Bk., Atalay, *Divânu Lugatı’t-Türk Tercümesi I*, 1998, s. 30.

Uygurca metinlerde de bazı kelime türleri ikilenebilirler; yüklem belirleyicileri, cümle başlatıcıları ve cümle belirleyicileri bu şekilde kuvvetlendirilirler: *aķru aķru* 'çok yavaş, ağır ağır', *āriü āriü* 'git gide, tedricen', *ōñi ōñi* 'çok farklı, (çeşitli)', *anta anta* 'derhal hemen', *yana yana* 'tekrar tekrar', *adın adın* 'çok farklı (çeşitli), ayrı ayrı', *basa basa* 'çok sonra'. Soru kelimeleri belirsizlerin manasını ihtiva eder: *kim kim* 'kim olursa, herkes', *nāçä nāçä* 'her nasılsa, (nice nice)', *nā nāgü* iş 'herhangi (bir) iş' (Gabain 2000: 108-109).

İkilemeleri çeşitli yönlerden ele alıp sınıflandırmak mümkündür. Söz gelişimi kelime türleri (isim, sıfat, zamir, ünlem vb.), söz dizimindeki görevleri (özne, nesne, yüklem vb.), anlamları (eş anlamlı, zıt anlamlı vb.), yapı ve kuruluşları (isim veya fiil kök ve gövdesi) bakımından ele alınabilirler. Biz ise bu incelememizi, DLT'de yer alan ikilemeleri anlamları bakımından ele almakla sınırladık. Bu açıdan bakıldığında, ikilemeleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Aynen Tekrar Edilen İkilemeler: Aynı kelimelerin arka arkaya gelmesiyle kurulan ikilemelerdir. Bunların çoğu, yansıma ve bir insan veya hayvana seslenme bağlamında söylenmiş ikilemelerdir. Daha az sayıda ise zarf (*akru akru, ala ala, birin birin* vb.), ikinci teklik kişi emir kipinde fiil (*çök çök, kaç kaç, ötüş ötüş* vb.) ve ünlem (*awa awa, op op, öp öp!* vb.) olarak kullanılan ikilemeler vardır.

<i>aķru aķru</i>	: Yavaş yavaş (I, 114/11).
<i>ala ala</i>	: Yavaş yavaş (I, 92/2).
<i>añ añ</i>	: yok yok, değil (I, 40/22).
<i>awa awa</i>	: Bir şeyden acı duyunca söylenen söz (I, 89/26).
<i>ayluķ ayluķ</i>	: Öyle öyle (Oğuzca) (I, 113/21).
<i>badar badar</i>	: Patır patır (I, 360/19).
<i>balu balu</i>	: Ninni ninni (III, 232/20).
<i>birin birin</i>	: Birer birer (III, 360/10).
<i>buç buç</i>	: Kuşun ötmesi için 'güzel güzel!' yerinde söylenen bir söz (II, 290/7).
<i>buldur buldur</i>	: Güldür güldür (I, 456/24).
<i>çaldır çaldır</i>	: (Bir tür) ses ifade eden söz (I, 457/3).
<i>çap çap</i>	: Vurulan kamçının ve dudağın şırıldamasından çıkan ses (I, 318/12).

- çar çar* : Yağmurun sağanak hâlinde yağmasından çıkan ses, akan herhangi bir şeyin çıkardığı ses (I, 324/12).
- çars çars* : (Bir tür) ses ifade eden kelime (I, 348/13).
- çat çat* : Bir şey düştüğü zaman çıkan ses (I, 320/7).
- çiñil çiñil* : Bir şeyin “çingil çingil” ses çıkarması (III, 366/4).
- çigir çigir* : Ekmek içinde taş kırıntıları olduğu zaman dışın eze meyerek çıkardığı ses (I, 363/22).
- çik çik* : (I, 334/8); krş. *çilik çilik*.
- çilik çilik* : Oğlağı çağırmaq için söylenen bir söz (I, 388/23); krş. *çik çik*.
- çiş çiş* : Bir çocuğun veya atın işetilmek istendiği sırada söylenen söz (I, 331/15).
- çök çök* : Deveyi çöktürmek için kullanılan söz (I, 334/7).
- çuh çuh* : Atı yürütmek veya azarlamak için kullanılan ses (III, 117/17).
- çur çur* : Hayvan sağılırken sütün kapta çıkardığı ses (I, 485/23).
- eç eç* : Atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkarılan ses (II, 282/5); krş. *heç heç*.
- heç heç* : (I, 321/18); krş. *eç eç*.
- hoç hoç* : Keçileri güderken, sürerken söylenen söz (II, 282/2).
- ısrık ısrık* : Çocukları perilere ve göz ilmesine karşı efsunlamak için ilaç yapıldığı zaman *Ey peri, ısırlmış olasin!* Anlamıyla söylenen söz (I, 99/17).
- kaç kaç* : Cin çarpmasına karşı üzerlik ile yapılan, tütsüde söylenen söz (III, 163/10).
- kâh kâh* : Köpeği çağırmaq için söylenen söz (III, 118/2,11).
- ķars ķars* : El çırpımdan çıkan ses (I, 348/19).
- kiyim kiyim* : Tembel tembel, uyuşuk uyuşuk (III, 169/1).
- ķovuç ķovuç* : Cin çarpmasına karşı üzerlik ve ödağacı ile yapılan tüt süde cinlere ‘kaç kaç!, defol!’ anlamında söylenen söz (III, 163/8).
- ķuri ķuri* : Kısrığın ardında kalan tayı çağırmaq için söylenen söz (III, 223/11); krş. *ķurih ķurih*.

- ķurih ķurih* : krş. *ķuri ķuri, ķurrih ķurrih*.
- ķurrih kurrih* : Tayı çağırmaq için söylenen söz (I, 9/17); krş. *ķuri ķuri, ķurih ķurih*.
- kürt kürt* : Kürt kürt (diye bir tür yansıma) (I, 341/1).
- müñüz müñüz* : Bir çeşit çocuk oyunu ve bu oyunda söylenen bir söz (III, 363/27).
- op op* : Eşegin ayağı kaydığında söylenen söz (I, 34/19).
- öpöp* : Çok öğünüp de söylediğini kanıtlayamayan kimseye söylenen söz (I, 43/9).
- ötüş ötüş* : Bir tür çocuk oyununda söylenen, “arkadaşını it!” anlamında bir söz (I, 61/3).
- sak sak* : Nöbetçinin, bekçinin kaleyi ve atı koruyabilmek için uyanık olmasını emreden söz (I, 333/18).
- sur sur* : Dudağın çıkardığı ses (III, 122/3).
- şap şap* : Vurmada çıkan ses, yemekte ağızdan çıkan şapırtı (III, 146/3).
- şar şar* : Sağanak hâlinde yağmur yağmasından çıkan ses (I, 324/10).
- tah tah* : Salınan doğan veya şahini çağırmaq için seslenme sözü (I, 9/5).
- taķır taķır* : Bir tür yansıma ses (I, 361/21).
- tama tama* : damlaya damlaya (III, 360/10).
- tap tap* : Çabuk çabuk (I, 145/6).
- ters ters* : Paldır küldür (I, 348/14).
- tikir tikir* : At nalının çıkardığı ses (I, 361/24).
- turşu turşu* : Eşegi durdurmaq için söylenen söz (III, 224/13); krş. *tuşu tuşu*.
- tus tus* : Keçe ve elbise gibi her yumuşak şeye vurmaktan çıkan ses (I, 329/17).
- tuşu tuşu* : (III, 224/14); krş. *turşu turşu*.
- tükü tükü* : Köpek eniğini çağırmaq için kullanılan söz (I, 229/16).
- uş uş* : Öküzü sulamak için, su içirirken söylenen söz (I, 36/23).

- zak zak* : Koçları toslatmak, kışkırtmak için kullanılan bir söz (I, 333/16).
- zap zap* : Çabuk çabuk, hızlı hızlı yürümekten çıkan ses (I, 319/2).

Aynen tekrar edilen ikilemelerin sayısı 57'dir.

2. Eş veya Yakın Anlamalı İkilemeler: "Bir kavramı ifade için kullanılan aynı veya yakın anlamda iki yahut daha fazla kelimenin belirli diziliş kuralıyla yan yana getirilmesinden oluşan ikileme" (Korkmaz 1992: 56) şeklindedir. Bu tür ikilemelerin çoğu, yansımalarından kurulmuştur. Ancak bazı fiil tabanları (*ar-tew-*, *kat- kar-*, *ur- tokı-* vb.), sıfat olarak kullanılan ve fiilden türeme bazı kelimeler (*axsa-k buksa-k*, *yak-ın yağ-uk <yak-uk vb.>*) ile sıfat-fiiller (*êtılgen sayılğan*, *ewürgen tewürgen* vb.) de bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, bu tür ikilemeyi kuran kelimelerden bir kısmı için "Ayrı kullanılmaz, yalnız kullanılmaz!" şeklinde açıklamalar yapmıştır:

- ar- tew-* : Hile yapmak, aldatmak (III, 62/3).
- axsağ buksağ* : Topal ve çolaklar için söylenen söz (I, 405/28).
- balçık balık* : Balçık, çamur (I, 248/3).
- bart burt* : (kaba şekilde) paldır küldür (I, 341/6).
- bek bekeç* : Tekinlerin (prenslerin) unvanı (I, 357/26).
- bodhluğ sınılığ* : Boylu boslu (III, 138/19).
- bodhunluğ buğunluğ* : Ulusu, oymağı olan (I, 499/9).
- bulğa- telge-* : Can sıkıkmak (I, 291/2); *bulğa-* yalnız kullanılmaz.
- çağ çuğ* : (Bir tür) gürültü, krş. *çar çur* (I, 128/1).
- çağ çuk* : Odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasından çıkan ses (I, 333/10).
- çalk çulğ* : İtmenin çıkardığı ses (I, 349/8).
- çar çarmak* : Çoluk çocuk (Ayrı ayrı kullanılmazlar.) I, 469/16.
- çar çur* : Abur cubur (hapur hupur) (I, 323/20); krş. *çağ çuğ*
- çart çurt* : Her şeyin ufağı, döküntüsü (I, 341/21).
- çawar çuwar* : Ateş yakmaya, tutuşturmaya yarayan şeyler (I, 411/8).
- çek çük* : Malın en değersiz, ıvır zıvır (I, 334/6).
- çeñli meñli* : Bir çocuk oyunu; salıncak (III, 379/2).
- çığl tığl* : (Bir tür) ses bildiren söz (I, 393/8).

- çın bütün* : Dürüst, doğru (I, 398/13), *çın* : Doğru, gerçek.
- çik bök* : Aşık sırtının tümseğinin yukarı gelmesi (III, 130/20),
- bök* : Aşık sırtının tümseğinin yukarı gelmesi.
- çöp çep* : Değersiz, (çer çöp) (I, 318/18).
- çübür çebür* : Malın kötüsü için söylenen (söz), abur cubur (I, 363/7).
- em sem* : İlaç, çare (I, 408/28).
- eşiç bukaç* : Tencere, bardak, tas (I, 357/24), *eşiç* : Tencere (I, 52/8).
- et yin* : Vücut (I, 463/12); *yin* : Beden, insan bedeni (III, 92/22).
- êtılgen sayılğan* : Birçok işe giren çıkan (I, 158/12).
- év barç* : Ev bark (I, 348/25).
- ewür- tewür-* : Evirip çevirmek, alt üst etmek (II, 81/24).
- ewürgen tewürgen* : Her zaman evirip çeviren, güç işleri başaran (I, 157/17).
- xun xara* : Kaba, faydasız (III, 138/11).
- iş küdük* : İş gücü (I, 391/1).
- ışlıg küdhüklüg* : İşli güçlü, *küdhüklüg* yalnız başına kullanılamaz (I, 509/3).
- kadın kadınğan* : Kayın ve kayınbabalar; “kayın mayın” gibi bir söz (I, 528/25).
- kağ kuğ* : Kazın çıkardığı ses (III, 128/31); krş. *kağ kuğ*.
- kağ kuğ* : (III, 130/15); krş. *kağ kuğ*.
- kağaça* : Kap kacak (III, 238/3). (Kısaltılıp *kaça* da denebilir.)
- kar kur* : Ses bildiren bir kelime (I, 324/14).
- kara kura* : “Kara mara” anlamında söylenen söz (III, 222/24).
- karç kurç* : “Hatur hutur” gibi ses bildiren bir söz (I, 343/8).
- karğa- arka-* : Lanet etmek, kötülüğü sayıp dökmek (I, 284/1).
- karı kırı* : Tayı çağırmaq için söylenen söz (III, 223/11).
- kart kurt* : Ses bildiren bir kelime (I, 342/19).
- kat- kar-* : Katıp karıştırmak, karmakarışık etmek (I, 432/16).
- katıl- karıl-* : Karışmak (II, 134/14).
- kaw kuw* : Dikişin büzülmesi, çekilmesi; dikilirken elbisenin kırışıp büzüşmesi (III, 129/12).

- kur- yuw-* : Erişmek, varmak (III, 62/5); *kur-* : Kurmak, germek, toplamak; himaye etmek (III, 62); *yuw-* : Koşmak (III, 62).
- kurt kuş* : Kurt kuş (pek çok canlı) (III, 6/1).
- kut kıw* : Talih, baht (I, 301/2).
- küviç yügin* : Küçük yular, çilbir (III, 163/11); *küviç* : Küçük yular (III, 163/11), *yügin* : gem (III, 144/1, 366/4).
- sariğ suriğ* : Herhangi bir sarı renk, sarı marı (I, 374/23).
- sarıl- arıl-* : Kızmak, darılmak (II, 123/11).
- sart surt* : “Zart zurt, fart furt” gibi yansıma bildiren söz (I, 342/7).
- sasığ barığ* : Kokmuş, sası (I, 372/2), *sasığ* ve *barığ* tek başlarına kullanılmaz.
- suçı- bukrı-* : Sıçramak (III, 279/9); *bukra-/bukrı-* fiiliyle birlikte kullanılır.
- şel şül* : Yöntemsiz (336/21).
- tat Tawğaç* : 1. Uygur ve Çinli, 2. Farslı ve Türk (I, 454/2; II, 280/19).
- tatiğ talığ* : Tat, lezzet (Birlikte söylenir.) (I, 408/9).
- tenk tuş* : Denk, eş (III, 355/6).
- tewşel- üşel-* : Ufalanmak (Anlamı olan kısım *üşel-*’tir.) (II, 235/20).
- tin tizgin* : Yular, dizgin (I, 339/11); *tin* : Yular.
- toy eşiç* : Toprak tencere (III, 142/1); *toy* : Çanak yapılan çamur.
- tul tuğsağ* : Dul kadın (I, 468/19), iki kelime çok kere birlikte söylenir.
- tüplüğ yıldızlığ* : Asaletli, köklü (III, 40/16); *yıldız* : Ağacın kökü, damarı.
- ur- tokı-* : Vurmak, dövmek (Oğuzlar ikisini birlikte kullanır.) (III, 268/13).
- urı kıkı* : Gürültü, haykırış (III, 227/5); *urı* : Ses, gürültü (I, 87/27).
- uruğ turiğ* : Hısımlar (I, 64/2).

<i>yağ yuk</i>	: Kaptaki bulaşık, çanak bulaşığı; uzak hısımlar (akrabalar) için de <i>yağ yuk kadaş</i> denir (III, 143/24).; krş. <i>yuk yağ</i> .
<i>yağı yukı</i>	: Alçak gönüllü, yaltaklanıcı (III, 25/1).
<i>yağın yağuk</i>	: Yakın akraba, eş dost (III, 23/1).
<i>yapyaşıl</i>	: (III, 19/5) krş. <i>yaşıl yaşul</i>
<i>yap yup</i>	: Hile; <i>yup</i> kelimesi her zaman <i>yap</i> ile kullanılır (III, 142/14).
<i>yarı- yaşu-</i>	: Keyiflenmek, sevinmek (Birlikte kullanılır.) (III, 89/12).
<i>yaş yuş</i>	: Yaş maş (III, 4/7). krş. <i>yapyuşul, yaşıl yuşul</i> .
<i>yaşıl yuşul</i>	: yeşil meşil (III, 19/5); krş. <i>yapyuşul, yaş yuş</i> .
<i>yat baz</i>	: Yabancı (İki kelime birlikte kullanılır.) (III, 148/22).
<i>yuk yağ</i>	: (III, 4/14); krş. <i>yuk yağ</i> .
<i>yul yulağ</i>	: Birçok küçük su pınarları (<i>yul yulağ</i> ayrı ayrı da kullanılabilir.) (III, 17/4).

Eş (yakın) anlamlı kelimelerin kullanılması ile kurulan ikilemelerin sayısı 79'dur.

3. Zıt Anlamlı İkilemeler: Zıt anlamlı iki kelimenin arka arkaya kullanılmasıyla yapılan ikilemelerdir. Bu tür ikilemeler, en çok isim, sıfat ve fiiller ile kurulmuşlardır. *Kağılğan soğulğan, sayılğan étılgen* örneklerinde görüldüğü gibi, sıfat-fiillerin tekrarıyla kurulan zıt anlamlı iki ikileme de ayrıca dikkat çekmektedir:

<i>alış bəriş</i>	: Bir hakkı alma verme, (alış veriş) (I, 62/16).
<i>art yış</i>	: Yokuş eniş (III, 143/17); krş., <i>ên yok; yış : iniş</i> .
<i>ata ana</i>	: Ana baba (I, 508/2).
<i>ayığ edhgü</i>	: İyi kötü (I, 84/13), krş. <i>ayığ yawwuz, edhgü yawlağ</i> .
<i>ayığ yawwuz</i>	: krş. <i>ayığ edhgü, edhgü yawlağ</i> .
<i>bay çığay</i>	: Zengin fakir (I, 349/13).
<i>edhgü yawlağ</i>	: İyi kötü (I, 432/23), krş. <i>ayığ yawwuz, ayığ edhgü</i> .
<i>elig adağ</i>	: El ayak (II, 158/1).
<i>ên yok</i>	: İniş yokuş (I, 49/18), krş., <i>art yış</i> .
<i>êni turkı</i>	: Eni boyu (I, 349/5).
<i>erkek tişi</i>	: Erkek dişi (I, 529/8).

- kakül- sokül-* : İtilip kakılmak (II, 135/24).
kakülğan sokülğan : Sürekli herkesçe itilip kakılan (I, 520/26).
katıl- sokül- : Herkes tarafından itilip kakılmak (I, 520/26).
keliş- barış- : Birbirine gelip gitmek (II, 110/16).
keliş barış : Geliş gidiş (I, 370/15).
satış- alış- : Birbiriyle mal alıp satmak (I, 518/22; 519/1).
satış- tawış- : Daima satmak ve tasarruf etmek; daima alıp satmak (I, 519/4).
sayıl- étıl- : Birçok işlere girip çıkmak (I, 158/9).
sayılğan étılgen : Birçok işlere girip çıkan (I, 158/9).
tün küin : Gece gündüz (I, 82/14).
 Zıt anlamlı kelimelerle kurulan ikilemelerin sayısı 21'dir.

Sonuç

Türk dilinin söz diziminde çok eskiden beri bir anlatım yolu olarak başvurulan ikilemelerin *Dîvânu Lüğâti't-Türk*'teki toplam sayısı 157'dir. Bunların 79'u eş veya yakın anlamlı, 57'si aynen tekrar edilen, 21'i zıt anlamlı ikilemelerden oluşmaktadır. 157 ikilemenin kullanılmış olması, hem Türk dilinde ikilemeye başvurmanın çok eski ve yaygın bir gelenek oluşuna, hem de DLT'de yer alan 558 birleşik kelime (Aktan 2008) ve 290 atasözü (Kaçalın 1994: 448) gibi kalıplaşmış dil öğeleriyle birlikte, DLT'deki gerçek söz varlığının çok daha fazla olup 10.000'e yaklaştığına tanıklık etmesi bakımından önem taşımaktadır. ©

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan, (1996), *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- AKTAN, Bilâl (2008), “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Birleşik Kelimeler” VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, (20-25 Ekim), Ankara.
- ATALAY, Besim (1998-1999), *Dîvânu Lügâti’t-Türk Tercümesi I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. bs.
- GABAİN, A. von, (2000), *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet AKALIN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. bs.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1971), *İkileme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAÇALİN, Mustafa S., (1994), “Divânü Lugâti’t-Türk” mad., *TDİA*, IX: 446-449, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa, - TÖREN, Hatice, – ESİN, Osman (2006), *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2. bs.
- TEKİN, Talât (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.